

ПАКАЗ-АДНАЎЛЕННЕ ФАЛЬКЛОРНЫХ ПЛАСТОЎ У ТВОРЧАСЦІ АДАМА МІЦКЕВІЧА, ЯНА БАРШЧЭЎСКАГА І ЯНА ЧАЧОТА

Исследование выполнено при поддержке БРФФИ (проект Г20Р-383)

В. В. Мядзведзева

*Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт
Баранавічы, Рэспубліка Беларусь
viktoryaho16@gmail.com*

У артыкуле даследуецца зварот пісьменнікаў Беларусі XIX стагоддзя да фальклорных матываў. Паказваецца разнастайнасць сюжэтаў на прыкладзе твораў Адама Міцкевіча, Яна Баршчэўскага і Яна Чачота. Аналізуецца змест сюжэтаў выбраных твораў у сувязі з тыповымі формамі народнай творчасці.

Ключавыя словы: фальклор; міфалогія; сюжэт; матывы; творчасць.

SHOW-RESTORATION OF FOLKLORE LAYERS IN THE WORKS OF ADAM MITSKEVICH, JAN BARSZCZEWSKI AND JAN CHACHOT

V. V. Miadzvedzeva

*Baranovich State University
Baranovich, Republic of Belarus
viktoryaho16@gmail.com*

The article examines the appeal of Belarusian writers of the 19th century to folklore motifs. A variety of plots is shown on the example of the works of Adam Mickiewicz, Jan Barszewski and Jan Chachot. The content of plots of selected works in connection with typical forms of folk art is analyzed.

Key words: folklore; mythology; plot; motive; creativity.

Фальклор (у перакладзе з англ. *folklore* азначае “народная мудрасць”) – народная творчасць, якая ахоплівае ўсе культурныя слаі грамадства. Жыццё людзей, іх погляды, ідэалы, маральныя асновы – усё гэта адлюстроўваецца як у мастацкім фальклоры (танцах, музыцы, літаратуры), так і ў матэрыяльным (адзенне, кухоннае начынне, жыллё). Песні, казкі, легенды, быліны – гэта далёка не поўны спіс. Вусная народная творчасць – шырокі пласт беларускай культуры, які фарміраваўся на працягу стагоддзяў.

Мноства літаратурных формаў адносяць і да фальклору, які адлюстроўвае тры асноўныя напрамкі: драматычнае, лірычнае і эпічнае. Безумоўна, жанры фальклору ў літаратуры на гэтым не вычэрпваюцца, іх значна болей. Літаратурныя творы, такія як раманы, апавяданні, апавесці, эсэ, адрозніваюцца мернасцю, няспешнасцю дзеяння. Чытач атрымлівае магчымасць на хаду аналізаваць прачытанае, пры гэтым паглыбляючыся ў ідэю сюжэта. Фальклорныя творы больш імпульсіўныя, да таго ж яны ўтрымліваюць толькі імпульсныя элементы, такія як прыказка, зачын, размова або запевы. Нярэдка апавядальнік запавольвае дзеянне для большага эфекту, прымяняе дваістасць або траістасць апавядання. У фальклоры шырока ўжываюцца паралелізм і перабольшанне. Усе гэтыя прыёмы арганічныя для фальклорных твораў, хоць зусім недапушчальныя ў звычайнай літаратуры.

Розныя па сваёй ментальнасці народы нярэдка аб'ядноўваюць фактары менавіта фальклорнага характару. Народнае мастацтва змяшчае ўніверсальныя матывы, як, напрыклад, агульнае для ўсіх жаданне сабраць добры ўраджай. Пра гэта думаюць і кітайцы, і партугальцы, хоць жывуць яны ў розных месцах. Насельніцтва многіх краін аб'ядноўвае

імкненне да мірнага існавання. Паколькі людзі ўсюды аднолькавыя па прыродзе сваёй, то і фальклор у іх мала чым адрозніваецца, калі не мець на ўвазе знешнія прыкметы. Геаграфічная блізкасць розных народнасцяў спрыяе збліжэнню, і гэты працэс пачынаецца таксама з фальклору. Наладжаюцца ў першую чаргу культурныя сувязі, і толькі пасля духоўнага аб'яднання двух народаў на авансцэну выходзяць палітыкі.

Адам Міцкевіч нарадзіўся ў надзвычай маляўнічым кутку Наваградчыны, народныя беларускія казкі і легенды чуў яшчэ ў дзяцінстве ад прыгоннага селяніна Блажэя, у юнацтве разам з Янам Чачотам хадзіў па вёсках, засценках, кірмашах і збіраў народныя паданні. Асабліва яго ўразілі легенды, звязаныя з возерам Свіцязь, якія ён пачуў ад старога рыбака ў самую шчаслівую пару свайго жыцця – часе кахання да Марылі Верашчакі. Менавіта думаючы пра Марылю, Міцкевіч напісаў балады “Люблю я”, “Рыбка”, “Курганок Марылі”, “Дудар”. Непасрэдна са Свіцязю звязаны тры балады – “Свіцязь”, “Свіцязь”, “Рыбка”. Выкарыстоўваючы паданні аб узнікненні возера Свіцязь, Міцкевіч стварыў арыгінальную легенду аб тым, як жанчыны гераічнага горада Свіцязь, не ў сілах перамагчы ворага, моляць Бога аб смерці, і той затапляе іх горад. Заліванне святога горада вадой – сюжэт, надзвычай распаўсюджаны ў міфах многіх народаў (можна назваць хоць бы рускую легенду пра горад Кіцеж). Яго паходжанне ў рамантыкаў – ад міфаў пра патап або пра затапленне біблейскіх гарадоў Садома і Гаморы, але ў дадзеным выпадку паданне пераасэнсоўваецца Міцкевічам у станоўчы план: не за грахі Бог карае, як у Бібліі, а ратуе такім чынам ад ворага. Міцкевіч нібы хоча сказаць: там, пад вадой, – сапраўдная Беларусь, а тое, што на паверхні, – несправдэчнае, спаганенае, змененае чужынцамі. Даследчык Т. Шамякіна ў кнізе “Міфалогія і беларуская літаратура” сцвярджае: “Уяўленні пра тое, што душа чалавека пасля яго смерці пагружаецца ў вадзі, выклікалі да жыцця надзвычай пашыраныя паданні і былічкі пра істот, што жывуць у вадзе, – русалак. Увогуле вада спрадвек разумелася як жаночая існасць. У егіпецкай міфалагічнай сістэме схематычнае адлюстраванне возера азначала таямнічасць і загадкавасць, а таксама ідэю ўзроўняў” [6, с. 307]. У той жа час паверхня возера мае значэнне люстэрка (менавіта так у “Свіцязі”), а гэта азначае самасузіранне, развагу, адчуванне вечнасці, злучэнне неба і падзем'я:

Не можаш адрозніць у срэбным сутонні
Дно возера ўжо ад зеніту.
Як быццам вісіш ты ў нябесным бяздонні,
У нейкім разліве блакіту.

Беларускі міф і фальклор у творчасці Адама Міцкевіча – фактар аб'яднання пісьменніка і народа, чалавека і радзімы.

Міфатворчасць Яна Баршчэўскага даследуецца даўно. Адным з першых да гэтай праблемы звярнуўся Р. Падбярэскі і слухна патлумачыў: “Тое, што піша пан Баршчэўскі прозай, не датычыцца прама ні гісторыі, ні літаратуры, ні мовы Беларусі, але рэчы найбольш важнай, а менавіта духу і паэзіі народа, адкуль выйшлі і гісторыя, і літаратура, і мова” [5, с. 355]. Магчыма, пад тым таямнічым і містычным “духам” крытык разумее міфалогію, якая, паводле тлумачэнняў М. Гарэцкага, актыўна завабіла Яна Баршчэўскага: “Задалося пісьменніку пераняцца містычным настроем забабоннага беларуса, каторы тады меў вялікую веру ў сілу чараўнікоў, нячысцікаў і паэтычна бачыў у жывой і нежывой прыродзе рознае страхадзе” [3, с. 176].

Вынік аўтарскай міфатворчасці ідэйна-тэматычна і канцэптуальна звязаны з гарадской міфалогіяй, або, як сцвярджае Н. Г. Мядзведзева, з “эмацыянальна-афарбаваным калектыўным індывідуальным, нейкім чынам агучаным уяўленнямі пра актуальныя для носьбітаў міфа незвычайныя моманты гісторыі народа, яго жыццядзейнасці, пра жыхароў і гарадскую прастору, дзе горад асэнсоўваецца як цэласны, жывы культурны арганізм” [4, с. 6]. Такім чынам, можна сцвярджаць, што Ян Баршчэўскі звяртаецца да анімізму. Як у аўтарскім міфе, так і ў гарадской міфалогіі вылучаецца канцэпцыя цыклічнасці і адраджэння. Увасабленнем ідэі цыклізму становяцца эсхаталогія ў гарадской міфалогіі і ўтопія ў аўтарскіх міфах пра горад.

Як і іншыя рамантыкі, Баршчэўскі перамяжае фантастыку з яркімі рэальна-бытавымі малюнкамі. Таямнічае тут паўстае як выток драматычных падзей у лёсе чалавека, робячыся сінонімам кашмарнага, жудаснага, трагічнага. Міфапаэтычнае, у аснове сваёй народнае ўспрыняцце рэчаіснасці злучаецца ў Баршчэўскага са свядома асабістай, менавіта мастакоўскай пазіцыяй. Безумоўна, міф выкарыстоўваецца аўтарам як прыём, сродак, але нельга не заўважыць па кнізе “Шляхціц Завальня”, як глыбока яшчэ Беларусь пагружана

ў язычніцкае мінулае, і саму міфалогію тут можна разглядаць як народнае ўсведамленне адзінства прыроды і душы.

Цэнтральная міфалагема ў Баршчэўскага – менавіта чалавечая душа як галоўная каштоўнасць свету. Яна прадаецца нячысцікам за грошы або дзеля жаніцбы з каханай дзяўчынай (“Пра чарнакніжніка і Цмока...”, “Ваўкалак”). Дзейнічае ў кнізе і душа ўсяе краіны – Плачка. Паляўнічы за душой – чарнакніжнік-вядзьмак, а праз яго сам д’ябал, які ўвасабляецца не толькі ў выглядзе Цмока, але і ў вобразе Белай Сарокі. Згодна з народнымі вераваннямі ўкраінцаў (можна меркаваць, і беларусаў) сарока створана чортам і слугуе яму ў якасці каня, у хрысціянскай традыцыі – уласна ўвасабленне д’ябла, пра што і кажа Я. Баршчэўскі: “З поўначы, шугаючы полымем, ляцеў цмок, і іскры сыпаліся з яго; пэўна, нёс золата для нейкай душы, што пабраталася з д’яблам” [1, с. 12]. У той жа час у Белай Сарокі, як у кожнай вясковай ведзьмы, прыхільнасць да малака, якое для яе павінны збіраць па ваколіцы злыя духі [2]. “Малако – метафара дабрыні, клапацілівасці, спачування, дабрабыту і ўрадлівасці, эліксір жыцця, адраджэння і несмяротнасці. Ва ўсіх традыцыях гэта – сакральны напой (што якраз стасуецца з ладам жыцця арыяцаў, у якіх гавяда – асноўны від свойскай жывёлы). У ведыйскай традыцыі Першапачатковы Акіян – малочны, ды нават Першадрэва давала малако. Такім чынам, знішчаючы малако, ведзьмы адбіралі ў людзей дабрабыт і надзею на несмяротнасць”. Як бачым, тэма продажу душы нячыстаму – універсальная еўрапейская, вобразы ж Плачкі і Сарокі, хоць таксама сустракаюцца ў іншых народаў, маюць выразна нацыянальную спецыфіку.

Сапраўднай фальклорна-этнаграфічнай крыніцай з’яўляюцца балады Яна Чачота. Гэта першыя і найбольш дакладныя запісы паданняў, абрадаў, павер’яў.

Захавалася восем балад, напісаных Чачотам: “Бекеш”, “Наваградскі замак”, “Калдычэўскі шчупак”, “Падземны звон на горцы ў Пазяневічах”, “Радзівіл, альбо Заснаванне Вільні”, “Узногі”, “Мышанка”, “Свіцязь”. Іх тэксты былі знойдзены і надрукаваны толькі ў 1972 годзе і перакладзены на беларускую мову К. Цвіркам. У васьмі баладах Чачота польскія фалькларысты налічылі дванаццаць паданняў і народных казак, дзесяць матываў з народных вераванняў і звычаяў, у значнай ступені беларускіх.

Адна з найбольш паэтычных, вытрыманая ў духу народных паданняў, балада мае назву “Мышанка”. Гаворка ў ёй ідзе аб красуні-дачце ліцвіна-баярына Мышкі, якая выбірае лепш смерць, чымсьці брудныя залёты заможнага рыцара. Дзяўчына кідаецца ў раку, якую “ў гонар душы яе чыстай Мышанкай назвалі”. Ужо ў гэтай узнёслай рамантычнай баладзе ў поўнай меры праяўляецца Чачот-этнограф. У паэтычнай форме ён выкладае вясковыя абрады і павер’і, згодна з якімі душа дзяўчыны-тапельніцы перад Юр’ем выходзіць на бераг, а жанчыны тады збіраюць кветкі, надаючы ім магічную сілу:

Яна ж перад Юр’ем на бераг з-пад раскі
Выходзіць заўсёды вясною,
І скрозь расцвітаюць тады з яе ласкі
Мінушкі – іх любяць гурмою
Дзяўчаты збіраць ды, спяваючы песні
Пра сонца і шчасце на свеце,
Віць шчыра вяночкі з іх, красак тых весніх,
Што потым на мшы ўжо асвецяць [7].

Згадвае паэт і юраўскія звычаі абыходу палёў, і качанне-варожбы моладзі па зямлі. Своеасаблівым эпіграфам да далейшай дзейнасці самога Чачота і многіх яго паслядоўнікаў-фалькларыстаў (да нашых дзён) таксама становяцца радкі: “Хай прымхі гэта, ды іншае вока // У іх знойдзе жыцця таямніцы...” [7]. Заканчвае баладу Чачот кранальнымі ўспамінамі аб ваколіцах Мышы, дзе прайшлі яго маленства і юнацтва. Калегі-філаматы нават далі яму прозвішча Ян з Мышы.

Такім чынам, пісьменнікі па-рознаму звярталіся да фальклорных матываў у сваёй творчасці, але агульным было імкненне паказаць прыгажосць, самабытнасць і непаўторнасць народнай творчасці беларускага народа.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі; уклад., прадм. і камент. М. Хаўстовіча. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 1998. – 480 с.

2. Васючэнка, П. Крыўскі слоўнік паводле Яна Баршчэўскага / П. Васючэнка // Крыніца. – 1999. – № 7–8 (54). – С. 18–25.
3. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 479 с.
4. Медведева, Н. Г. Миф как форма художественной условности: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.08 / Н. Г. Медведева. – М., 1984. – 23 с.
5. Падбярэзскі, Р. Беларусь і Ян Баршчэўскі / Р. Падбярэзскі // Баршчэўскі, Я. Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях. – Мінск: Юнацтва, 1996. – С. 331–358.
6. Шамякіна, Т. Міфалогія і беларуская літаратура: нарысы і эсэ / Т. Шамякіна; паслясл. І. Чароты. – Мінск: Маст. літ., 2008. – 391 с.
7. Ян Чачот – Мышанка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://karotkizmest.by>. – Дата доступу: 13.12.2020.

УДК 821.161.3:882.6

“NA THRENY Y LAMENT... PRZESTROGA” (1610). ПЁТР СКАРГА CONTRA МЯЛЕЦІЙ СМАТРЫЦКІ

Р. С. Пашкевіч

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
Мінск, Рэспубліка Беларусь
paszkiewiczjafiet@gmail.com*

У артыкуле разглядаецца палемічны твор Пятра Скаргі “Na threny y lament Theophila Orthologa, do Rusi Gręckiego nabożeństwa, przestroga” ў кантэксце каталіцка-праваслаўных узаемаадносін у Рэчы Паспалітай пасля Брэсцкай уніі. Аналізуюцца канфлікты, якія адбываліся ў грамадстве пасля Рэфармацыі, праваслаўна-пратэстанцкае імкненне зменшыць уплыў Рыма-каталіцкага Касцёла на землі ВКЛ, жаданне католікаў захаваць нязменнасць свайго вызнання, вернасць і паслухмянасць Рымскаму Пасаду. Асабліва ўвага ў працы надаецца зместу і характару палемікі, якая адбылася паміж П. Скаргай і М. Сматрыцкім.

Ключавыя словы: каталіцызм; праваслаўе; унія; палемічная літаратура; рэфармацыя; тэалогія; Пётр Скарга; Мялецый Сматрыцкі; ВКЛ; Рэч Паспалітая.

“NA THRENY Y LAMENT... PRZESTROGA” (1610). PIOTR SKARGA CONTRA MELETIUS SMOTRITSKY

R. S. Pashkevich

*Belarusian State University
Minsk, Republic of Belarus
paszkiewiczjafiet@gmail.com*

The article considers the polemic work of Piotr Skarga “Na threny y lament Theophila Orthologa, do Rusi Gręckiego nabożeństwa, przestroga” in the context of Catholic-Orthodox relations in the Polish-Lithuanian Commonwealth after the Union of Brest. Conflicts that took place in society after the Reformation, the Orthodox-Protestant desire to reduce the influence of the Catholic Church on the lands of the Grand Duchy of Lithuania, the desire of Catholics to remain unchanged in their confession, loyalty and obedience to the Roman See are analyzed. Particular attention in the work is given to the content and nature of the controversy that occurred between P. Skarga and M. Smotrisky.